

POVRATAK ODISEJU

Mirjana Popović Radović

Love between man and wife can assume proportions which exceed the normal existence, as in the ten-year loyalty and longing of Penelope waiting for Odysseus, or in this snowy night vigil of the Michael Furey, developing into something that almost unintentionally traces this phenomenon back in illo tempore, at the time of sacred marriage of Sun and Anima Mundi, from which, subsequently, the whole world was formed.

Kada je Andrej Končalovski u savremenoj epohi ponovo putem filma dočarao prostore i neobične okolnosti Odisejevih lutanja morima, on je uz pomoć elektronskih slika stvorio pravu virtualnu stvarnost mitova davne prošlosti, tako da je postalo jasno da je Odisejeva povest života istinska metafora ljudske sudbine.

Ali tu nije reč o bilo kojoj sudbini poput one fragmentarne Odisejevih saputnika prepuštenih trenutnom uživanju i tako pretvorenih u svinje od strane čarobnice Kirke, već se radilo o sudbini posebne ličnosti kakav je sam Odisej, sa sposobnošću i hrabrošću da se odvaži i razume, da prihvati izazov rizika i onda kada je on značio podnošenje žrtve.

Nije slučajno, isto tako, što je proslavljeni Kjubrikov film *Odiseja 2001 u svemiru* (1968), u stvari vrsta svemirskog putovanja u prostore i vreme kosmičke tajne prapočetka, već svojim naslovom povezo sa imenom najčudesnijeg junaka pod zidina-

ma drevne Troje, Odiseja. Njegova je zamisao čuveni trojanski konj, a potom ga bogovi osuđuju na desetogodišnje lutanje morima, nagoveštavajući tako izazov sudbine heroja „sa hiljadu lica“ kao maskama bogova, sudbine koja jedina opstaje, kako o tome piše Džozef Kempbel, u istoimenom delu. (*Stylos*, Novi Sad, 2004.)

Jedan dan modernog doba u Dablinu za junake Džojsovog *Ulysses*, ravan je nekadašnjem desetogodišnjem lutanju Odiseja, a za samog pisca objavljivanje ovog nenadmašnog romana XX veka, njegovo razumevanje i prihvatanje najzad, podrazumevalo je izdržljivost i žrtvu života samog autora. Izgledalo je, metaforično shvaćeno, da je samo ulaženje u ovakvu temu *Odisejskog putovanja kroz vreme* značilo dodir sa energijama neprestane stvaralačke sile, bez obzira na prepreke i opasnosti, bilo da je reč o Homerovom delu, nekadašnjim drevnim mitovima bilo o Džojsovom modernom romanu. Samo pisanje o tome postajalo je svojevrсна avantura.

U svom analitičkom redosledu etapa sudbinskog putovanja svetom spolja i psihom, dušom iznutra, Džozef Kempebl u već pomenutom *Heroju sa hiljadu lica*, naglašavajući *Zov pustolovine*, *Odlazak*, *Inicijaciju*, *Ženu kao iskušenje*, *Povratak*, *Prelaženje praga povratka*, *Slobodu da se živi*, kao poglavlja ove njegove znamenite knjige, čini se kao da opisuje arhetip same životne avanture Odiseja, ne pominjući ga.

U Džojsovom slučaju kada je reč o njegovom romanu *Ulysses*, teško bi se likovi ovog lutanja vremenom i prostorom, ulicama Dablina, mogli povezati sa likom antičkog heroja Odiseja. Izazovi, međutim, koje susreće Leopold Blum ili Stefan Dedalus u tom jednom danu kao znaku, odnosno „obeležju za prepoznavanjem“ (marque distinctive, termin strukturalista) ukupne sudbine, bili su oblici metamorfoze iste suštine, nekada i sada. Moguću heroičnost ipak u prenosnom smislu je nagoveštavalo vreme u gradu kao mestu skoro lavirinskog odigravanja ljudske

sudbine. Indirektno pripovedanje i reči bili su poput Arijadnine svetlosne niti kojom se pronalazi izlaz iz lavirinta. Mnogo više u pripovednju o zbivanjima nego u njima samima, bilo je naknadno postavljeno pitanje Sfingi vremena, trajanja i prolaznosti, o smislu ljudskog postojanja, pa i Leopolda Bluma ili Stefana Dedalusa i najzad samog Džojisa.

Osim ovako naznačenog misaonog izazova, kojim se najčešće bavila filosofija, pisac Džojsove radoznalosti i spremnosti na pustolovinu odlaska i putovanja, lutanja, mogao je da se nikada ne vrati u Dablin noseći ga u duši. Taj moderni grad njegovog rođenja, postao je tema i njegovog razumevanja poruka otkrića antičkog sveta u Odisejevoj sudbini, učinivši ga večitim i trajnim u svom romanu. I pored neprestanih asocijacija iz starog znanja o egzistenciji prošlosti antičkog sveta, vredna je pomena neposrednost i erotičnost dnevnih utisaka Džojsovih likova.

Za savremenu *cyber world* preovlađujuću sve više komunikaciju između ljudi, znači posredovnu, bez čulnog kontakta, mirisi, dodiri, naslućivanje, u dnevnim događajima Džojsovog *Ulysses*, tema su od izuzetnog značaja šira od samog romana koji je to nagovestio.

Pesma i priča, reči, od vajkada stvaraju sliku o životu bivajući ravnopravani u vremenskom toku sa samim događajima, pa već na početku svog prvog poglavlja *Odiseje*, Homer se obraća ovako:

„Pevaj mi o čoveku, Muzo, o čoveku preokreta i zapleta vođenih vremenom... Ispričaj njegovu priču, Muzo, kćeri Zeusa, počni odakle god hoćeš - pevaj za naše vreme takođe.“

U našem vremenu danas, međutim, reči i opisi na elektronskom ekranu, u mnogome su zamenile uzbuđenje neposrednog učešća u zbivanjima bez reči, pa je čitav jedan ne mali domen stvarnosti koji se osvaja kretanjem i neposrednim susretom, ostao izvan ljudskog domašaja.

Iako Homerova Muza prenosi povest Odisejevog života drugima, sam Odisej je sve nedaće i sve radosti, čežnju i

neizvesnost, doživljavao neposredno svim svojim čulima, doslovce na svojoj koži.

Brojne studije pretvorene u knjige napisane su o Odisejevim lutanjima morima, o volji bogova i njegovim susretima sa nepoznatim, ali, ono što je moglo bi se reći avantura duha, a možda i erotičnost iskustva ličnosti kakav je Odisej, ostalo je u senci iza događaja. Ta životna erotičnost, međutim, obeležila je Džojsovo pripovedanje o danu Leopolda Bluma u Dablinu, o Stefanu Dedalusu ili Moli Bloom u njegovom modernom *Ulysses*.

Odisej je graditeljska ličnost od početka, u svojoj ljubavi za Penelopu, u svojoj sposobnosti da konstruisanjem trojanskog konja reši opsadu grada, u svojoj dovitljivosti duha kada u Polifemovoj pećini uspeva da pobjegne nazivajući sebe Niko, skoro simbolično iščekavajući, u svojoj moći da sagleda granice svoga bića odlukom da ga vežu kako bi mogao da čuje pesmu sirena a ne podlegne joj.

Zanimljiv je detalj u Odisejevoj povesti, naoko samo sporedan, da je on od drveta masline pod kojom se sastajao sa Penelopom, onda kada su postali muž i žena, sačinio bračnu postelju, čuvajući u tom predmetu i njegovom materijalu odble-sak energije ljubavi. Nije slučajno ni to što je u pitanju **maslina**, ne samo dugovečno, poput Penelopine vernosti, nego i sakralno stablo. U mitskom svetu, u bajkama takođe, predmeti su isto tako saveznici junaka, pa nije neobično što je čuveni Ahil i svoju kuću i sve u njoj sam stvorio svojim rukama, neposredno.

Savremeni francuski filosof Žan Bodrijar (Jean Baudrillard; *The System of Objects*, 1988. objašnjavajući *Strukturu atmosfere* u domu kao mestu gde živi čovekova duša i telo, naglašavao je emotivno svojstvo predmeta ne samo funkcionalno, a još manje je važno bilo ono na čemu populističko TV - potrošačko društvo, u svojim reklamama, insistira na tome šta je „in” ili „out”.

Neosporno je da autentični individualni svet kakav je junaka Odisejeve posebnosti jeste istinski jednostavan u svojoj transcendentnoj usmerenosti ka saznanju i u svakodnevnim životnim radnjama.

Ma kako bio običan ljudski život na zemlji, ostaje po svom smislu i razlozima postojanja saznajna tajna za sve one koji se odvažaju da postavljaju pitanje: Zašto?

Džojsova je svojim uranjanjem u detalje dnevnog kretanja Leopolda Bluma Dablinom, njegovim običnim radnjama, čak kupovinom bubrega u mesari koje potom hoće da prži kod kuće, a oni mu se glickaju u džepu zavijeni u papir dok ide potom gradom, susretima sa poznanicima u pabu, sopstvenim mislima, enigmatikom etimološkog porekla reči i asocijacijama koje podstiču iz vesti u novinama, pokrenuo čitav lanac putovanja samo u jednom danu u istom mestu. To putovanje je i spolja i iznutra.

Zato je taj jedan dan, međutim, po svojoj misaonoj i osećajnoj sadržini u tišini bića likova Džojsovog pripovednog toka, u dodiru sa sećanjem, na primer, na nekadašnje iskustvo čitanja u pariskoj biblioteci Sainte Genevieve, sa antičkim svetom iz knjiga, Dedalom i Ikarom, sa vrstom metempsihoze koju i doslovce pominje kao *seobu duša*, sasvim je sve to ravnopravno susretima na ulicama, kupovinama u prodavnicama, spremanju obeda kod kuće ili gotovljenju čaja.

Stepfanu Dedalusu se ta ukupnost života preobraća kako sam kaže u: „*Bajke poizbajane od kćeri sećanja*“.

Bez tih „kćeri sećanja“ ne bi bilo Prustovog *Traganja za izgubljenim vremenom*, onako kako je to postojalo i u mitskom svetu gde je zaboraviti bilo ravno smrti, a sećati se značilo je večno živeti.

Odnos prema proticanju vremena, prema prolaznosti trenutaka, dana, godina, za Homera u Odisejevim lutanjima jeste ključ saznanja same biti postojanja, a za Džojsova u *Ulysses* ne samo razumevanje likova kojima taj jedan dan biva ogledalo same sudbine, već isto tako pokušaj arheološkog doseganja semantičkih slojeva grada, za njega Dablina, kao božanske tvorevine u kojoj je pohranjena tajna ljudskog života u društvu i civilizaciji.

Povratak kroz znanje do antičkog sveta za Stefana Dedulusa je put otkrića sopstvenih nedoumica. Otuda: „*Da Pir u Argosu nije poginuo od ruke neke rospije, da Julija Cezara nisu noževima sasjekli. Ne možemo zamisliti, da ih nije bilo. Vrijeme ih ožigosalo, i sada okovani leže u prostoru beskrajnih mogućnosti, koje su sami onemogućili. Ili je moguće samo to, što se događa?*

Tkaj, tkaču vjetrova.“

(James Joyce; *Uliks*, Otokar Keršovani, Rijeka, str. 35)

Dablin je prema tome zaista, kako ga je Džojks ovekovečio svojim romanom, pravo Aristotelovsko **mesto** (site) gde se ukrštaju putevi vremena, neprestano struajući iz prošlosti u sadašnjost i potom budućnost, poput tog *tkača vetrova* koji tka i u čovekovoju duši.

Možda onako kako to pesnik Fernando Pessoa poručuje:

„...Drugi put slušam kako vetar huji,

I smatram da se vredelo roditi,

Samo da bismo čuli kako vetar huji.“

Granica između grada i junaka unutar njegove egzistencije, teško je vidljiva, doima se to kao manifestacije veoma različite, istog božanskog nauma koji je Džojks pisanjem, književnošću pokušao da dokuči.

I u Homeovoj *Odiseji* uzročnikom toka potonjih zbivanja jeste grad, Troja (Ilios), a u Džojsovom *Uykses*, radi se o Dablinu.

Otuda sa pravom Osvald Špengler piše: „*Sasvim je izvesna, ali ne potpuno priznata činjenica, da su sve velike kulture rođene u gradu...*

To je pravi kriterijum svetske istorije i razlikuje se od ljudske istorije; svetska istorija je istorija gradskih ljudi.“

(Osvald Špengler; *Propast zapada*, Kristali, Beograd, 1989, str. 96)

Unutar te svetske istorije ime Džojsovog junaka Stefana Dedalusa u svojoj prenosnoj semantici povezuje se sa Dedalom,

arhitektom i graditeljem antičkog sveta koji je za kralja Minosa konstruisao čuveni lavirint u kojem je obitavao Minotaur.

Međutim, majka kralja Minosa je Evropa koja ga je dobila sa Zeusom prerušenim u bika. U tom genealoškom stablu ima čudnovate simbolike. Naime, gradovi podsećaju ne samo na prostorne lavirinte, nego i na vremenske.

Međutim, kako Dučić u svom delu *Gradovi i himere*, naglašava da su *gradovi veliki po svojoj legendi*, očigledno je da je Troja velika po povesti o njoj, *Ilijadi* i *Odiseji*, kao što je i Dablin veliki po Džojsovom *Ulysses* i *Dablincima*._

Zato je taj duh Dablina, *genius loci* koji je otkrio i emotivno doživeo Džojso i trajno ga sačuvao u svom romanu, bio podstrek savremenim stanovnicima - Dablincima, da sve ulice i sva mesta u gradu obeleže mesinganim pločama postavljenim u tlo sa otišnutim citatima teksta iz Džojsovog *Ulysses* koji su opisani u romanu, stvarajući tako neobičnu književnu, narativnu pešačku kartu na pločniku ovog grada. Tako je putnik namernik u Dablinu, vođen Džojsovim tekstom kao znacima na putu, poput Arijadnine niti kroz lavirint ulica, u prilici da korača sledom uličnog izdanja *Ulysses*. Ovaj roman o gradu i sam grad su na taj način izjednačeni doslovno. Samim tim i putnik koji se danas obre u Dablinu ima stvarni osećaj da je došao u posetu Džojsoju.

I kao što je Crnjanski napisao da *njegova duša putuje svetom menjajući oblike*, tako je i Džojso baš u Dablinu otkrio da je „Duša u neku ruku sve što jest: duša je oblik oblika. Iznenadna, ogromna, do bijela usijanja tišina: oblik oblika.“ (*Ulysses*, str. 36.)

Jezik **arhetipova** i **kolektivno nesvesno**, kako je tu veliku individualnu riznicu istorije kulture formulisao u svojim delima K. G. Jung, čuvali su prošlost u sadašnjosti, u stvari, one saznajne oznake - repere starog tajnog znanja baš same duše, nezavisno od modernih formi učenja. Grad je u izvesnom smislu bio ne samo veliki arhetipski znak, već i slojevima ospoljena, manifestovana forma kolektivno nesvesnog. Dokučivši taj jezik grad-

skih slojeva, poput svojevrsnog nemuštog jezika, skoro zaumnog, Džojš je mogao ne samo da ga raščita kao teogonu pojavu, već i da razume poruke namenjene povesti od koje je nastao njegov čudesni roman.

Noseći u dubinama svoga duhovnog bića pohranjene arhetipske keltske zapise, druidske drevne povesti njegove postojbine, Džojš je osećao dnevno a ne samo mislio, staru ahajsku poruku Homerovog sveta.

Takozvane *univerzalne istine* koje su bile u biti svih filozofski formulisanih sistema, Homer je uspeo da dosegne u potpunosti književnim umećem učinivši ih neprolaznim. Dovoljno je pobrojati samo kao pojmove takva otkrića: *izazov grada, opsada grada, rat, mir, lepota, strast, ljubav, vernost, hrabrost, prevara, prijateljstvo, odlazak, putovanje, lutanje, povratak, muškarac, žena, smrt, božansko, ljudsko...* a sve je to sadržano, utkano u povest o Odisejevim lutanjima morima i njegovoj upornoj težnji ka povratku na Itaku ženi, Penelopi, i sinu Telemahu.

Kada sasvim uzgred, u običnom dnevnom razgovoru u Džojšovom *Ulysses* bude pomenuto:

„Zbog žene, koja nije bila bolja od glasa koji ju je bio, zbog odbegle žene Menelajeve, Grci su deset godina ratovali sa Trojom. Neverna žena je prva dovela tuđina ovamo na naše obale...” (str.47) - onda davno istorijsko i dnevno, savremeno sadašnje, povezuju naumi ljudskih zabuna i osećanja, dok su zbivanja samo posledice. Te posledice zapisuje potom istorija. Međutim, uprkos promenama oblika egzistencije unutar toka civilizacije, neke konstante postojanja na zemlji arhetipski ostaju.

Otuda se opsada grada ponovo pojavila i u našoj nedavnoj prošlosti: opsada Petrograda za vreme II svetskog rata, da bi se predao i bio pobeđen svet koji je taj grad simbolizovao tada, opsada Sarajeva ne tako davno, da bi iščezla njegova multikulturalnost i multikonfesionalnost, da bi bile srušene džamije, crkve, sinagoge, i učinilo se nemogućim tolerisanje različitosti,

kako bi jednosmernost trijumfovala, nagovestila je da pored dnevnoistorijskih razloga postoje dublji izazovi destrukcije u odnosu prema stvaralačkoj niti istorije kulture ovaploćene ponajviše u gradovima.

Naime, isti odnos koji postoji između grada kao stvaralačke i dinamične životne tvorevine, a kraj njega skrajnuti, nemi okamenjeni spomenici groblja kao podatak o smrti, jeste i odnos unutar istorije kulture koju oblikuju stvaralački činovi ljudi u vremenu i destruktivnih ratom vođenih zavojevača koji ruše, pa na njih samo društvena istorija podseća svojim zapisivanjem.

Stvaralaštvo, graditeljstvo traži vreme, destrukcija je trenutni čin, kao što je rođenje i razvoj čoveka tok njegove sudbine, dok je smrt samo tren.

Zbog toga je brojne smrti izuzetnih junaka, Anteja, Ahila, Hektora i tolikih drugih pod zidinama Troje koja je ipak uništena i poražena, izazvala prevara Helene i indirektno kukavičluk Parisa u Homerovoj *Ilijadi*, dok je vernost i moć ljubavi inspirišući Odisejevu hrabrost u vremenu, trijumfovala u *Odiseji*. Ova dva lica ukupnosti istog postojanja, *prevara* i opsada Troje, rušenje grada, i *vernost*, ljubav i povratak uprkos svega gradu, Itaki, učinili su Homera našim savremenikom u domenu saznanja.

Naime, lepota kao ambivalentni fenomen koji izaziva divljenje i zavist, ljubomoru u isti mah, u slučaju Helene, moglo bi se reći da je uzrokovala sukob pod Trojom. Možda je mnogo pre, njena lepota manifestovana prevarom, otvorila Pandorinu kutiju ljudskih strasti, sujete, odmazde, želje za osvajanjem. U slučaju Penelope gde se radilo o spoljašnjoj i unutrašnjoj lepoti i moći same ljubavi, retkoj do božanskih razmera, uspela je da prevlada sve rizike i izazove lepota vernosti, postajući ljudska na dubljem i sveobuhvatnijem skoro sudbinskom nivou.

Kada u Džojsovom *Ulysses*, Stefan Dedalus posmatra na času jednog svog učenika i razmišlja:

„Ružno i beskorisno: žgoljav vrat i razbarušena kosa i mrlja od mastila, pužev trag. Pa ipak, jedna ga je žena voljela, nosila u srcu i naručju. Da nje nije bilo, u divljoj životnoj hajci, bili bi ga zgazili, nogama, zgnječeni puž bez kostiju...“ (str. 38)

I u slučaju ovog jadnog ružnog mladića kojeg opisuje Džojls, jedno odano osećanje ljubavi može da ga sačuva i štiti, a kako tek kada je reč o lepoti Penelope i Odiseja, o njihovim duhovnim svojstvima i životnoj hrabrosti.

Ali, sam smisao ljudskog postojanja je negde drugo izvan banalnosti, prevashodno u ljubavi bila ostvarena ili samo doživljena, ne naravno u materijalnim dobrima i uspehu tako privlačnom danas. To biva jasno za trenutak, kao prosvetljenje, jedne olujne božićne noći Džojsovom junaku, smirenog porodičnog života sa ženom i decom, u priči *Mrtvi* iz zbirke *Dablinci*.

Tu istu priču je izuzetan filmski reditelj Džon Hjuston, Irac kao i Džojls, dijaloški razumeo i ostvario na ekranu prijateljujući kroz likove i scene koje je nenadmašno dočarao, i sa zavičajnim prostorom i sa piscem kojeg je duboko poštovao i voleo. Na ovom primeru je vidljivo da istorija kulture traje u vremenu samo preko *hermeneutičkog* uživljanja, a ne pobrojavanjem hronoloških fakata, stvarajući večitu sadašnjost smisla i značenja. Iz izuzetne priče nastao je isto tako izuzetan film, tema je isripovedana na dva jezika, rečima i slikom.

U uobičajenoj porodičnoj proslavi Božića i okupljanju, u Hjustonovom filmu i Džojsovoj priči, čitanje stihova stare balade o ljubavi Ledi Gregori, poput čarolije vratilo je iznenada junakinji priče sećanje na njenu ranu mladost i beznadežno predanu ljubav mladića Majkla Ferija, koji je celu noć probdeo u bašti ispod njenog prozora kada je odlazila na studije i napuštala mesto. Ubrzo posle toga pošto je te noći prozebao stojeći na snegu, razboleo se i umro.

Balada o ljubavi i sneg božićne večeri, vratili su ponovo iz zaborava tu neispričanu priču bdenja i čežnje, odanosti.

Te božićne noći, pošto nije mogla da zaspi ophrvana sećanjem, stajala je kraj prozora gledajući krupne pahulje snega koje je nosio vetar, junakinja priče je prvi put ispričala svome mužu o ljubavi Majkl Ferija, shvatajući naknadno, da je tokom celog njenog života niko nije voleo i bio spreman da umre za nju kao taj mladić tada. Kao u mitovima i ritualima prosvetljenja, „izlaženjem iz uobičajenog toka vremena“ ostvarivalo se saznanje, tako i te božićne noći muž junakinje priče gledajući je kako jeca, ne znajući više u stvari ko je ona, najednom je postao duboko tužan. Otkrio je iznenada da on sam nikada nikog nije tako voleo, ne sluteći čak da takva ljubav uopšte postoji, i da je njegov brak i njegov ceo život jedan uobičajen dnevni okvir vremena bez izazova i uzbuđenja.

Ljubav muškarca i žene kada poprimi razmere koje prevazilaze uobičajenu egzistenciju, kao u desetogodišnjoj vernosti i čežnji Penelope koja čeka Odiseja, ili u tom bdenju u snežnoj noći Majkl Ferija, ima nečeg što i nehotice tragom tog fenomena vraća u **illo tempore**, u vreme svetog braka Sunca i Anime Mundi, iz kojeg je potom nastao ceo svet.

Homer daje dovoljno razloga ne samo za mudrost Penelope koja izbegava proscu, nego u njenoj odluci da će se udati samo za onog koji može da razapne Odisejev luk, da pokuša da mu se približi po snazi, sažima smisao svoje desetogodišnje vernosti sopstvenoj ljubavi i čoveku takvih duhovnih i fizičkih vrednosti da je, kako Homer kaže, ravan bogu. Možda je tajna vernosti u intenzitetu ljubavi za izuzetnog čoveka.

Andrej Končalovski u svom filmu, stavljajući poentu na proteklo vreme i kako prelepa nimfa Kalipsa kaže da je Penelopa u tom vremenu starila, nagovarajući Odiseja da prihvati večnu mladost koju mu ona nudi i svoju ljubav, otkriva u Homerovom epu po unutarnjem smislu, bliskost sa skoro zen-budističkom mišlju o prolaznosti. U stvari izazov ljudske prolaznosti i smrtnosti je u svesti o tome i u intenzitetu doživljavanja ljubavi i

lepote dok traje, pa odluka Odiseja da se vrati na Itaku Penelopi, pokazuje drugu stranu njegove hrabrosti na čemu mu i sami bogovi zavide. Život smrtnih ljudi se u svetlu takve ljubavi Penelope i Odiseja, pojavljuje kao moć svesti u odnosu na proticanje vremena i starenje, kao spremnost da se prolaznosti suprotstavi moć doživljavanja u trenutku, nadilazeći tako besmrtnost bogova u kojoj nema izazova i rizika.

Zato i pesnik, smrtni čovek Fernando Pessoa, progovara besmrtnim glasom duše:

*„Kao suncokreti netremice u Sunce zagledani,
Izađimo spokojni iz ovog života,
Čak i bez griže savesti što smo ikada živeli.“*